

САБОРНИК ЕПАРХИЈЕ ЗАХУМСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКЕ И ПРИМОРСКЕ
Излази трипут годишње: о БОЖИЋУ, ВАСКРСУ И ПРЕОБРАЖЕЊУ
Издаје ЗХИП ЕПАРХИЈА, Манастир ТВРДОШ – Требиње
БОЖИЋ, година 19 / број 55, 2012.

♦ ♦ ♦

Уредник:
Ђакон Зоран Алексић

Уређивачки одбор:

јереј Дражен Тушањанин, јереј Никица Ајдер,
јереј Зоран Илић, јереј Младен Жуловић, Новак Билић,
Дејан Ристић, Раде Кисић, Никола Пејаковић,
Данијела Јелић, Андреј Јефтић

♦ ♦ ♦

Адреса редакције:

Епархијски дом, Светосавска 4,
89101 Требиње, Република Српска, БиХ

Тел/факс: +387 59/261-139

e-mail: vidoslov@eparhija-zahumskohercegovacka.com

жиро-рачун: Unicredit banka,
бр рачуна. 5517902219825186

♦ ♦ ♦

ГОДИШЊА ПРЕТПЛАТА
за Републику Српску 18 КМ, за Србију и Црну Гору 9 €,
за Европу 18 €, за САД 24 €

УДК: 271.2.-1

Штампање овог броја *Видослова* помогло је
Министарство вера и дијаспоре Републике Србије

На корицама:

Фреска Рођења Христовој из Ђипијрате
Блајовештењској цркви Манастира Ормилија, Грчка.

⊕ ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ (ЈЕВТИЋ)	5
Стари српски Службеник 14-15. век	
⊕ ПРЕПОДОБНИ КАЛИСТОС КАТАФИГОТ	43
О сједињењу са Богом и о созерцатељном животу	
⊕ ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ (ЈЕВТИЋ)	73
Схолија на схолије Св. Максима о стању људи у будућем веку	
⊕ ХУАН МАТЕОС	110
Јектеније и молитве после Јеванђеља (други део)	
⊕ ЕПИСКОП ГРИГОРИЈЕ (ДУРИЋ)	121
Алекса Шантић – пјесник рањених и потиштених (о ранама и вјери Алексе Шантића)	
⊕ ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ (ЈЕВТИЋ)	124
Беседа у Недељу Свих Светих	
⊕ РОБЕРТ ТАРНЕР	134
Есхатологија и истина	
⊕ РАСТКО ЈОВИЋ	159
Недостојни хришћани	
⊕ ЂАКОН БОРИС ФАЈФРИЋ	172
Рођење Исуса Христа у време Ирода Цара Јудејског (историјске чињенице)	
⊕ ГОРАН КОМАР	190
Помени манастира Тврдош у извјештајима Миха Кувељића Дубровачкој влади (1656-1707)	
⊕ РАДОВАН ПИЛИПОВИЋ	202
Место „Мемоара“ Новака Турањанина у српској црквеној мемоаристици XX вијека	
⊕ СРЂАН ВОЛАРЕВИЋ	211
Мезимац	
⊕ ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ (ЈЕВТИЋ)	222
О утицајима и „утицајима“ на Светог Оца Јустина Новог	
⊕ ИВАН ГОЛУБОВИЋ	229
Приказ књиге „Божанствена Литургија“ – Епископ Атанасије (Јевтић)/Митрополит Дионисије (Псаријанос) – Тумачење Божанске Литургије	
⊕ ЂАКОН РАДОШ МЛАДЕНОВИЋ	231
Радост сусрета богочежњивих душа или Жички Симпосион о Женском монаштву	
⊕ МАТИ ПАВЛА	246
Унутрашњи живот монахиња у манастиру	
⊕ ПРОТОЈЕРЕЈ-СТАВРОФОР РАДИВОЈЕ КРУЉ	255
Обновимо Храм обновимо Мостар	
⊕ ЛАЗАРЕЛА МИЋУНОВИЋ	256
Шта би ми без Бога.....	

Пресвету, Чисту, Преблагословену...

Јереј узглашава: *Милосрђем Јединородноја⁴⁰⁾ Сина Твоја, са Којим
си блајословен, /лист 366/ [са Пресвећим Твојим Блајим и Живојворешијим]
Духом, и сада...*

Тада (свештеник): *Мир свима.*

Ђакон: *Љубимо други друга да у једномишиљењу исјоведамо.*

Народ:⁴¹⁾ *Оца и Сина и Свейоја Духа...*

⁴²⁾Јереј унутра стојећи, поклања се трипут, молећи се и говорећи у себи:

*Љубићу Те, Госјоде, снајо моја, Госјод (је) ујврђење моје, и љриде-
жишиће моје и Избавићељ мој.*

Целива Светиње тако како [су постављене] /лист 37a/, прво врх Све-
тог Дискоса, тада врх Свете Чаše, и крај Свете Трпезе пред собом.

Целива такође и ђакон Орап свој, где је на њему Крста образ.

И тако приodata:

Двери, двери, Јремудрошићу љазимо.

Народ: *Верујем у Једнога Бога Оца... (=Симбол вере)⁴³⁾*

Ђакон: *Станимо добро, станимо са сирахом, љазимо да Свейо
Узношење (стће възношеније)⁴⁴⁾ (с) миром Јриносимо.⁴⁵⁾*

⁴⁰⁾ Хиландарски: писало „*Јединочедаго /Сина/*“ (што је старији словенски превод), па исправљено у *Јединородноја* (млађи словенски превод).

⁴¹⁾ Довде се у ркпсу Бр.130 ређе јавља израз: *ље=народ*, вероватно, док раније, где није писано, подразумевало се да ће појди одговарати, сада се наглашава активно учешће народа у Литургији, која по свом имену (*λεώφ+έργον*) и јесте *Народна служба Богу*. *Народ* је овде, дакле, литургијско еклисиолошки услов за сршавање Литургије као акта-праксице све Цркве као Тела Христовог. Зато су се и сви присутни као учесници *Свештенослужбе* – причешћивали Телом и Крвљу Христовом. Каснија је пракса да се причешћују само неки (како се види и овде даље, лист 556: „ако имају неки који хоће да се љричести“). У *Службенику Ђоровић 7* и *Службенику О. Јустина и Св. Синода* изостављена је та „рубрика“ – „ако има причасника“ (које нема ни у старијим ркпсима *Службеника*), него стоји само: „и љричешћује народ“, односно: „приступају верни и љричешћују се“.

⁴²⁾ Ова и следеће 2 реченица испуштене у ркпсу *Ђоровића*, а у Хиландарском накнадно додате на маргини, уз још: *Свейи Боже, Свейи Моћни, Свейи Бесмртни, љомилуј нас* (приликом целивања Дискоса и Путира); и затим: „И бива целов“ (=целивање=љубљење).

⁴³⁾ Заједничко исповедање *Симбола – Праве/Православне – Вере* одувек је био услов учешћа у Литургији=Причешћу. Јер, само се Православни могу причешћивати у Литургији Цркве.

⁴⁴⁾ Израз *възношеније=узношење* је веран превод грчког *ἀνάφορα*. У Синодском *Службенiku* је преведено: „да Свети Принос у миру узнесемо“ (ради српскијег изговора, два израза су заменила места).

⁴⁵⁾ Хиландарски има овде: „Ђакон: *Станимо добро. Поп: Свейи Боже. Ђакон: Станимо са сирахом. Поп: Свейи Крејки. Ђакон: Пазимо да Свейо Узношење с миром Јринесемо. Поп: Свейи Бесмртни, љомилуј нас.* Не знамо другде да је овако, али претпостављамо да је преписивач, немајући текст у предлошку, унео то по сећању из праксе: да је свештеник раздељивао Тривето на 3 дела, према ђаконовим речима, сходно следећој „рубрици“ (која је записала до-

[Народ:] *Милосрђија мира, жртва хвале.⁴⁶⁾ /лист 376/*

[Док ово ђакон говори], јереј узима Аер [ркпс 123: љељер] са Светиња, махнувши (=лелујавши) [Дечан.123 и Горажд.: помало узвишујући] изнад њих, говори: *Свейи Боже, Свейи Крејки, Свейи Бесмртни, љомилуј нас.*

И њега целивавши, одлаже.

Узглашава [овако]:

*Блајодараш Госјода нашеј Исуса Христова (Крст), и људава Бога и Оца,
и љричестије (=заједница) Свейоја Духа, да буде са свима вама.⁴⁷⁾*

Народ: *И са духом љвојим.*

Јереј: *Горе имајмо срца.⁴⁸⁾*

Народ: *Имамо ка Госјоду.*

Јереј: *Блајодаримо Госјода.⁴⁹⁾*

Народ: *Досијојно и љраведно.⁵⁰⁾*

Ђакон /лист 38a/ [ушав у Олтар, стаје крај] јереја са стране Свете Трапезе, (и) поклањају се трипут.

Јереј се моли:

*Досијојно је и љраведно Тебе љевати, Тебе блајосиљати, Тебе хвалити,
Теби блајодарити, Теби се љоклањати на свакоме месију Влади-
честива Твој. Јер си Ти Бог неизрецив и нећојмљив, невидљив, нећости-
жан, Свајдасушићи, шакоће Сушићи (принсно син, такође син=Који увек Јеси, на
исти начин Јеси), Ти и Јединородни [Хиланд.: Јединочед/н/и] Твој Син, и Дух
Твој Свейи. /лист 386/ Ти из небића у биће нас Јриведе (=произведе=створи),
и кад смо љали, љодијао си (нас) ојећи, и ниси одусијао све љворећи*

тадашњу праксу): „Док ђакон говори *Станимо добро...* итд. „јереј са Аером/Воздухом лелуја изнад Светиња и говори *Свейи Боже...* итд.

⁴⁶⁾ Хиландарски: „Милост мира, жртва и пјеније“ (!); Дечански 123, јеромонах Макарије и Божидар Вуковић: *жртва љесме; Гораждевачки: мјехт љиља жртва пћија.*

⁴⁷⁾ Овај најстарији, из Apostolskog doba (2Kor.13,13) Светотројични литургијски возглас, стоји у целини, као данас, и у најстаријем *Барберинском* ркпсу (из 790.г.).

⁴⁸⁾ Хиландарски додаје: „умна /срца/“, што је, колико знамо, јединствен случај таквог додања.

⁴⁹⁾ У најстаријем *Барберинском* ркпсу (790.г.) и Синајском *Евхолојиону* (10. век – Дмићијев-ски, Евхолојија 2,19) овде стоји напомена: „И свејићеник зажочиње [Божанску и] Свейи Анафору“ (=Канон Евхаристије). Од овог израза: *Блајодаримо – Еўхаристијашеи*, Литургија је и добила назив *Евхаристија*.

⁵⁰⁾ Овај кратак одговор народа: „Достојно и праведно“ (без касније унетог непотребног додатка: „поклањати се Оцу и Сину и Св. Духу, Тројици Једносуштво и Нераздељно“, јер је Света Тројица споменута претходно, после: „Љубимо друга друга – да једномислено исповедамо Оца и Сина и Светога Духа, Тројицу Једносуштву и Нераздељиву“), засведочен је у најстаријем рукопису Литургије – *Барберинском* (из 790.г.). Тако кратко стоји у свим нашим рукописним и првим штампаним *Слу-
жбеницима*.

(=чинећи) докле нас на Небеса узведе, и Царство дарова будуће. За све ово ми блајодаримо Тебе, и Јединородној [Хиланд.: Јединочед/н/аго] Сина Твоја, и Духа Твоја Светоја: за сва која знамо и која не знамо, јављена и нејављена, блајодјејанија (=доброчинства), која су нам учињена. Блајодаримо Ти и за Службу ову /лист 39a/ коју си из руку наших, Владико, примиши угодостојио (=извелео). Јер Теби предстоје штисуће Арханђела, и мноштва (тымн/тын) Анђела, Херувими и Серафими, шестокрилати, мнојоочији (многоочната), узлејашајући (=лебдећи), љернайти.

Јереј рекавши (ово), узглашава:

Победничку јесму њевајући, кличући, узвикујући и љоворећи.

Узме ћакон Звездицу и обрисавши је о Антиминс, и целивавши је полаже с Аером. Тада предстаје (=јрелази) /лист 39b/ на десну страну, и ако има Рипида, узвеши је у руке, стоји и маше (=лелуја) над Светињама, са сваком побожношћу, да не седне муха или нешто друго такво од животних малих. Ако ли нема Рипиде, чини то с Покровцем.⁵¹⁾

Јереј моли се:

Са овим блаженим Силама, и ми, Владико Човекољубче, кличемо и љоворимо: Свети јеси и Пресвети, Ти и Јединородни Твој Син и Дух /лист 40a/ Твој Свети; Свети јеси и Пресвети, и великолејна је слава Твоја. Који си свети Твој јако заволео, да си и Сина Своја Јединородноја дао, да свако верујући у Њеја не љотише, но има живоји вечни. Који дошавши и сав о нама Промисао (съмотрене=Домострој) искунивши, у ноћи у којој јредан биваши, већма још Сâm Себе јредаваше за живоји свејта, узвеши хлеб свејшим Својим и /лист 40b/ љречистим и нейорочним рукама, заблајодарив и блајословив, освејшив, љреломив, даде свејшим Својим Ученицима и Ајоситолима, рекавши:

Узглашава [јереј]:

Примиши, једиш, ово је Тело Моје, које се за вас ломи за осиљављење (=отпуштење) љрехова.

Дотиче се [јакон] Опара свога, (и) показује⁵²⁾ њиме јереју и сам Свети Дискос. Такође и Чашу, када показује [јереј], говори кад он тако каже:

⁵¹⁾ Ово је древна литургијска пракса: знамење долазеће блајодати Светога Духа (а не само због мувâ).

⁵²⁾ Овог показивања, тј. указивања руком, на Дискос и затим Путир нема у Хиландарском и Љоровићевом рукопису. Јер га раније није ни било (јавља се, како видимо у Дечанским ркпсима, тек крајем 14. века), зато што и не треба указивати руком (ни ћакон ни јереј), јер то и није древна пракса на Истоку, а и Св. Дарови још нису освећени, него ће тек Призивом=Ейклезом Светога Духа постати Христово Тело и Крв.

Тако и Чашу њо Вечери љоворећи,

Узглашава: /лист 41a/ Пијиће од ње сви, ово је Крв Моја Новоја Завета, за вас изливана и за мноће, на осиљављење (=отпуштење) љрехова.

Показује и ћакон с њим такође Свету Чашу.

Јереј поклонив (=приклонив) се, моли се:

Помињући, дакле, сијас/онос/ну ову Твоју заповеси, и све што се за нас здило (=догодило): крст, гроб, тридневно вакрење, на недеса усхођење, с десне сиране (Бога) седање, и Други и славни /лист 41b/ [ојеи] Долазак.

[И када] јереј узглашава:

Твоје ог Твојих, Теби љриносећи (принесеће)⁵³⁾ збој свеја и за све.⁵⁴⁾

Такође показују Светиње оба, и јереј и ћакон.⁵⁵⁾

Јереј преклонив се, моли се:

Још Ти љриносимо ову словесну и бескрвну Службу, и молимо Ти се и љреклињемо (и миље дјељи)⁵⁶⁾ [и љријадамо] и љросимо: нисиошљи Дух Твој Свети на нас и на јредлежеће Дарове ове.

⁵⁷⁾ Када хоће јереј творити (=вршиши) призывање Светога Духа и свршавати /лист 42a/ Свете Дарове, одлаже ћакон што у руци држи Рипиду или Покровац, и прилази ближе јереју, и поклањају се оба пред Светом Трапезом, молећи се у себи.

⁵³⁾ Веран превод грчког προσφέροντες (=љриносећи); у новије време Грци имају: προσφέρομεν (=љриносимо).

⁵⁴⁾ Ркпс 130: ω κεῖ η ζα κεῖχε, Хиландарски и Дечански 123: ω κεῖχε/κεῖ/ η ζα κε, јером. Макарије: ω κεῖ η ζα κεῖχε, Б. Вуковић и Горажданин: ω κεῖ η ζα κε. Грчки текст: κατά πάντα καὶ διὰ πάντα – буквально: „по свему и за све“ (или: „због свега и ради свих“). У првој синтагми „ката панта“ вероватније је једнине: катά πάντα /τρόπου/=(с благодарношћу) приносимо „на сваки начин“; а може бити и множина: „катά τὰ πάντα“=приносимо „по свима стварима/добрима Божјим“ (=за сва учињена /нам/ Божја доброчинства). Друга синтагма: „ке διὰ παντα“ свакако је множина: „за сва бића/створења“ (или: „ради свих бића/створења“) – διά πάντα /τὰ ὄντα/τὰ κτίσματα“. Ркпс 130 очигледно понавља исто оба пута, док је Макаријев текст понејбољи (такав је и касније устаљени црквенословенски текст).

⁵⁵⁾ Ниједан од ова 4 ркпса не помиње да јереј, на „Твоје ог Твојих“, са укрштеним рукама, уздиже Дискос и Путир са Светим Даровима. Очигледно зато што су у старој пракси литургијског живота Цркве свештенослужитељи из живог предања знали како се служи Св. Литургија, па стога и „рубрике“ (=найомене) једва да су биле потребне.

⁵⁶⁾ Ове 2 речи ркпса 130 у заградама [и цине дјељи], превод су грчког израза ἵκετεύομεν=усрђ-сѣтвјемо/усрđно молимо/љреклињемо, и преписивач их је био прескочио па накнадно дошао на десној маргини, али је већ био написао речи: и љријадамо (које има и ркпс 123, и Макарије, и Вуковић), па је онда обое оставио, иако је то сувишино удвостручавање (тј. умести само 3 глагола, има их 4).

⁵⁷⁾ Нема Тропара 3. Часа ни у једном од овде навођених 4 рукописа Литургије, нити га има у било ком старом српском рукопису, ни у Србуљама – штампаним Служабницима. Патмоски Илијај (13-16. век) додао је Тропар 3. Часа као „молитву за себе“, пред Причешће свештеника (в. найомену 78), одакле ће је неки касније неумесно преместити у Ейклезу (види

Тада, главу приклонив мало ђакон, и показујући Орапем Свети Дискос, говори:

Блајослови, владико, Свейти Хлеб.

Јереј пак, благосиљајући над Светим Хлебом, говори тихо:⁵⁸⁾

И саївори (съкторн=учини) Хлеб, дакле, овај Часним Телом Христома Твоја. /лист 426/

Ђакон: Амин.

Опет ђакон: *Блајослови, владико, Свейту Чашу.*

Јереј благосиља над Светом Чашом, говорећи:

А и то што је у Чаши овој Часном Крвљу Христома Твоја.

Ђакон: Амин.

И опет показује Орапем својим заједно Светиње, говорећи:

Блајослови обое, владико.

Јереј пак благосиља заједно Свети Хлеб и Свету Чашу, (и) говори: *Прећворивши Духом Твојим Свейтим.*

И ђакон рекавши Амин, Амин,⁵⁹⁾ и много још (пута), /лист 43a/ главу приклонивши јереју, рекне: *Помени ме, владико свейти, прешиноја.⁶⁰⁾*

И то: *Да Те љомене Господ Бог у Царству Његовом – од јереја чувши (ђакон), прелази на место на којем пре стајаше, и узвеши Рипиду опет чини као претходно.*

Јереј се моли:

Да њричесницима буду (Свете Тајне) на добросији душе, на осијављење (=отпуштење) ћрхова, на њриојиштење (прнчестније=заједништво) Свейтоја Твоја

нашу 1. књигу „Христос Нова Пасха“, с. 489, најом.46, и књ. 2,134-148 и 360-373). Тек при kraју 17. века почиње неумесно уношење тог Тропара (као тобоже „годатије Ейклизе“) у неке српске рукописе (нпр. Рачански Архијерејски Чиновник, 1688), под утицајем појединих грчких и особито руских Службеника, рукописних (мада ни издалека не свих, јер није у свима био унет), а онда касније и штампаних. Код Грка је у 18. веку дошло до оштре критике тог неумесног додатка (Св. Атанасије Пароски, в. поменуте стране „Христос Нова Пасха“, књ. 2,360-373, и Неофилокалисти „Кољивари“), па је Тропар 3. Часа убрзо изостављен код Грка и до данас га нема у Литургији. (О овоме пишемо опширно на више места у књигама: *Христос Нова Пасха. Божанствена Литургија*).

⁵⁸⁾ У Хиландарском ркпсу преписивач је овде био испустио неке речи, па је касније додавано на маргини, али нема речи ђакона „Блајослови... Хлеб... и Чашу“, као што их нема ни Боровићев. – Израз „тихо“ (каснијег датума) непостојан је у рукописима, и грчким и српским. Иначе се том речју указује на изговор *нижким* гласом (не: *шајно*), за разлику од *уздлашавања*.

⁵⁹⁾ И у *Гораждевачком*; у Дечанском 123 пак ђакон говори Амин једном, а даље следи: „и инојак ици“ = „и много још (пута)“.

⁶⁰⁾ Ове ђаконове речи и јерејово благосиљање њега у овом моменту, немају стари рукописи; Хиландарски ркпс има додато накнадно на маргини, што је знак да је почело улазити у праксу.

Духа, на искушење Царства /лист 436/ Небескоја, на смелосиј ѡрема Теби, не на суд или на осуду.

Још Ти ћриносимо ову словесну Службу за у вери ђочивие Праоце, Оце, Патријархе, Пророке, Ајосијоле, Пройоведнике, Блајовеснике (=Еванђелисте), Мученике, Историјске, Уздржнике (=Подвижнике), и за сваки дух (праведника) у вери скончаваје.⁶¹⁾

[Ркпс 123: И када узглашава јереј] Узглашава[ње]:

Особијо за Пресвету, Чисту и Предблажену Владичицу /лист 44a/ нашу Богородицу и Приснодјеву Марију,⁶²⁾

помиње ђакон у себи ктиторе Обитељи, и друге уснуле које хоће.

Јереј се моли:

[Ркпс. 123: Свете и Небеске Силе,⁶³⁾ *Свейтоја Јована Пророка, Прећечу и Крститеља, Свейтих и свехвалних Ајосијола, Свейтоја – име рекавши, којеја сиомен ђворимо (=вршимо), и свих Свейтих Твојих, чијим молитвама ђосејти нас Боже. И љомени све уснуле у надежди васкрсења живоја вечноја. Овде помени које /лист 446/ хоћеш. И /у/бокој их ђе ђриосењује свејлости Лица Твоја.*

Још Ти се молимо љомени, Господе, свако Ейскогиство ђравославних [Хиландарски правоверних] које ђраво уђравља реч Твоје Истине, свако ђрезвијерство, у Христу ђаконство, и сваки свештенички чин.

Још Ти ћриносимо ову словесну Службу за [сву] васељену, за Свейту и Саборну и Ајосијолску Цркву, за оне који у чистоји /лист 45a/ и чистом живоју⁶⁴⁾ живе, за [благо]верне и христољубиве цареве наше,⁶⁴⁾ за сву ћалату и воине њихове, дај им, Господе, мирно царство, да и ми у щишини њиховој ћих и сиокојан живој ђоживимо у сваком блајоверју и чистоји.

Узглашава: *Урвима (=међу првима=најпре) љомени, Господе, Архијејскија нашеј – име рекавши, којеја дарова (остали: даруј) Свейтим Твојим*

⁶¹⁾ Хиландарски је овде испустио (веров. омашком преписивача) речи: „Мученике, Историјске, Подвижнике... Праведних“.

⁶²⁾ Нема израз „Славну“, нема га ни у многим старим рукописима; данашњи Службеник грчки, руски, српски – имају га.

⁶³⁾ Ово помињање „Светих Небеских Сила“ има само Дечански ркпс 123, а нема га ркпс 130, ни Хиландарски, ни Боровићев, ни други рукописи, ни штампане Србље.

⁶⁴⁾ Гораждевачки има доле на маргини: „Помени, Господи, раба Својега Божидара“. И на следећем листу такође: „Помени, Господи, раба Својега Ђура“.

⁶⁵⁾ У Хиландарском (из 1330.г.) уместо „за цара нашег“, стоји „за краља нашег“, вероватно Стефана Дечанског, или већ краља Душана.